

Vprašanja ob periodizaciji slovenskega in evropskega naturalizma

Literarni naturalizem na Slovenskem kot sklenjen idejno-estetski pojav doslej še ni bil deležen meritorne obravnave. Natančno vzeto pa je položaj še mnogo bolj neprijeten, če ne že kar porazen, saj je število razprav, ki bi se posebej lotevale kake naturalistične raziskovalne teme iz slovenske literature, danes nasploh precej pičlo. Komajda bi moglo to stanje kaj bolj prepričljivo ponazoriti kot značilni zapis v Bibliografskem dodatku k *Zgodovini slovenskega slovstva*, kasnejši okrajšani in strnjeni inačici osem knjig obsegajoče istoimenske zgodovine, ki sta jo napisala Jože Pogačnik in Franc Zadavec. Čeprav se sedmo poglavje knjige razločno imenuje *Nova romantika in mejni obliki realizma* (poglavje pač ustreza tudi po naslovu peti knjigi prvotne obsežnejše zgodovine), je prav v bibliografskem razdelku, ki navaja strokovno literaturo k istemu poglavju, ta naslov nenadoma bistveno skrčen: glasi se namreč samo še *Nova romantika*.¹ Se pravi, da sta se pri tej drastični krajšavi izgubili obe tako imenovani mejni obliki realizma na Slovenskem, idealni realizem, predvsem pa seveda objektivni realizem ali naturalizem, ki nas posebej zaposluje. Kljub temu, da gre bržkone za tiskovni spodrsrljaj, je ta krajšava nadvse pomenljiva, saj s tem, ko z naslovom ravno v bibliografskem razdelku osiromaši obdobje za ne brezpomembno razsežnost, morda nehote, vendar točno označuje šibko raziskovalno vnemo za naturalizem v slovenski literarni zgodovini.

Tako stanje pa seveda ne more biti brez vpliva na zgodovinske orise slovenske literature, saj so ti pregledi, predvsem zahtevnejši med njimi, grajeni na izsledkih podrobnih študij o posameznih vprašanjih. Če pa teh raziskav s kakega področja ni, če torej ni pritoka novih dognanj, se seveda tudi védenje o njem ne more bistveno spremeniti ali razširiti. Različnost misli in sodb o slovenskem naturalizmu, ki obstajajo v naši literarni zgodovini,

Prvič obj.: *Primerjalna književnost*, 1979, letn. 2, št. 1, str. 29–34.

1 Jože Pogačnik & Franc Zadavec: *Zgodovina slovenskega slovstva*, Maribor, 1970, str. 586.

potemtakem ne more biti posledica posebnega zanimanja zanj in novih dognanj o njem, marveč mora nedvoumno izhajati iz povsem drugačnih stališč in odločitev.

Pri tem pa je treba poudariti, da so pregledi slovenske literature o nečem vendarle skoraj natanko enakih misli. Zatrjujejo namreč, da ima naturalizem na Slovenskem dve razvidni pojavniki obliki: začetno ali zgodnjo in nekoliko kasnejšo. Tej ugotovitvi ustreza seveda tudi izrazje, ki je v rabi: medtem ko eni govore o prvem in drugem *valu*, se nekateri odločajo za oznako prva in druga *skupina*, več literarnih zgodovinarjev pa ločuje med prvo in drugo *generacijo* slovenskih naturalistov. Zgodnji in kasnejši naturalizem pa se med seboj ne razlikujeta le po času, v katerem se eden in drugi pojavita, ampak je očitno, da obstaja med njima nemalo pomembnih razlik. Močno je namreč razširjena sodba, da je zgodnji naturalizem bučen, programatičen in pretirano zolajevski, in da gre pri njem pravzaprav samo za neke vrste poskus ali epizodo, potemtakem za manj pomemben, če ne celo zanemarljiv dogodek v zgodovini slovenske literature, medtem ko pa velja v nasprotju z njim kasnejši naturalizem kot resnejši in zrelejši. Zagotovo to ne pomeni drugega, kot da obstaja med obema naturalizmoma temeljen razloček, ki je kajpada umetniške narave: kričavemu in neučinkovitemu poskusu zlasti Govekarja stoje nasproti globlji, zanimivejši in učinkovitejši teksti predvsem Zofke Kvedrove in Lojza Kraigherja.

Če se opiramo na implicitno tezo literarnega zgodovinarja o dvodelnosti slovenskega naturalizma, bi lahko z vso pravico pričakovali – in v tej domnevi nas ne nazadnje podpira tudi prispevka o dveh valovih, ki eden za drugim pljuskneta v slovensko literaturo – da vsi pisci pregledov sprejemajo misel o tem, kako se naturalizem na Slovenskem ni naselil dvakrat, ampak da gre za razčlenjeno celoto, se pravi za enoten pojav z dvema zaporednima fazama ali stopnjama, ki se po umetniškem uspehu med seboj pač močno razlikujeta. Vendar tega avtorji ne store, iz ugotovitve o razmejenosti in dvodelnosti ne izvajajo enakih sklepov, kar seveda povzroča, da se razne obravnave naturalizma med seboj ne ujemajo, saj so razcepljene v več smeri, med katerimi obstajajo zelo občutne razlike. Ker ni nobenega dvoma, da podrejajo zgodovinarji dvodelnost, ki smo jo na kratko opisali, lastnim pogledom na literaturo obeh desetletij ob prelomu stoletja, nas zanima, kakšna so njihova stališča in po katerih vidikih razvrščajo obe literarni stopnji.

Sprašujemo se torej o periodizacijskih postopkih, ki usmerjajo uvrstitve naturalizma v zgodovinsko zaporedje slovenske literature. Temeljno vlogo ima pri tem odločitev, ali je zareza med obema oblikama naturalizma ločevalne ali združevalne narave, se pravi, ali razmejenost ločuje

predstavnikih obeh generacij v dve različni obdobji ali pa jih združuje v eno samo obdobje.

Poglavitno vodilo pri ugotavljanju razčlenjenosti slovenske literature v desetletjih ob prelomu stoletja je periodizacijski model, po katerem se slovenska literarna zgodovina najčešče ravna. Zanj je značilno, da si v časovnem zaporedju sledijo obdobja, ki v njih prevladuje določena idejno-estetska formacija, pa naj jo imenujemo šola, smer, gibanje ali tok. Takšna formacija v idejnem in estetskem pogledu je seveda tudi naturalizem, le da v slovenski literaturi kot celota nima svojega posebnega obdobja. Ali natančneje povedano, predstavniki obeh naturalističnih skupin niso zbrani v enotnem časovnem okviru, ki bi se lahko imenoval slovenski naturalizem. Sicer obstaja naturalistično obdobje, ki pa ima nekoliko spremenjeno oznako (slovenska inačica naturalizma, nova struja, naturalistični intermezzo ipd.), vendar so v njem zajeti samo prvi pisci s Franom Govekarjem na čelu. To obdobje, ki potemtakem obsega le zgodnji naturalizem, je običajno omejeno z bližnjima letnicama 1895 in 1899, torej s prodorom Govekarjevega kroga v *Ljubljanski zvon* in nastopom moderne, čeprav seveda ne manjka tudi drugačnih poskusov, kot je npr. Slodnjakov, kjer je avtor v svojem zgodovinskem pregledu *Obrazi in dela slovenskega slovstva* (1975) prestavil začetek tako imenovane nove struje v leto 1892, ko je bil ustanovljen *Mesečnik slovenskega dijaštva – Vesna*, katere sodelavci so bili prav Govekar, Rado Murnik, Fran Goestl, Ivan Robida, Ivan Bernik in drugi.

Naj traja zgodnji naturalizem pet ali osem let, po značilni muhavosti zgodovinopisja je prav ta, manj uspešna prva faza postala ne le edina, ampak tudi osrednja periodizacijska enota slovenskega naturalizma, medtem ko so predstavniki umetniško zrelejše druge generacije malodane brezimno potonjeni v obdobju, ki ga je literarna zgodovina poimenovala moderna. Tam so ti pisatelji zavoljo močno premaknjenih idejno-estetskih poudarkov samo še njeni »naturalistični protiigranci«, »sopotniki« ali v najboljšem primeru sodobniki moderne.

Dejanske kontinuitete slovenskega naturalizma skozi daljšo dobo, ki ne bi trajala samo pet do osem let, se zgodovinopisje torej povsem nedvoumno zaveda, zato jo tudi skuša tako ali drugače označiti, ko je že konstituirati ne more. Zavoljo očitnega pritiska periodizacijskega sistema se namreč običajno zadovoljuje le z ustrežno izjavo, kot jo lahko npr. preberemo v navedeni Slodnjakovi knjigi: »[...] nova struja ni usahnila, temveč je potekala na obodu slovstvenega dogajanja, včasih tudi vzporedno z moderno, do konca prve svetovne vojne in čez«. ² Tudi Matjaž Kmecl občuti, denimo,

2 Anton Slodnjak: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, Ljubljana, 1975, str. 212.

nezadostnost te periodizacije, ki ga sili v razvidno nedoslednost pri njegovi periodizacijski shemi slovenskega slovstva.³

Čeprav avtor zgodnji naturalizem povsem jasno omejuje s tradicionalnima letnicama 1895 in 1899, imenuje poleg Govekarja tudi Lojza Kraigherja, ki pa je, kot je splošno znano, v tem času napisal komaj nekaj krajših proznih del. Kmecl je tedaj Kraigherjevo ime mogel neposredno združiti z Govekarjevim le tako, da je segel čez to strogo zakoličeno historično obdobje, ki ga je moral zategadelj pač nedoločno razširiti in tudi preimenovati, saj je pri njem ta časovni odsek dobil ime, ki zbuja že kar zaskrbljenost: *naturalistični intermezzo s kasnejšimi podaljški*.

Medtem ko torej nekateri avtorji izločajo zgodnji naturalizem iz slovenskega literarnega dogajanja in ga oblikujejo kot posebno obdobje, se drugi odločajo za njegovo vključitev v eno izmed bližnjih obdobj z večjo časovno razsežnostjo. Taka odločitev je gotovo koristna, še zlasti zategadelj, ker izhaja najbrž vselej iz prepričanja, da se je treba izogniti obdobjem, ki ne trajajo dlje kot borih nekaj let. Na to vprašanje je posebej opozoril Janko Kos v *Slovenskih literarnih konstantah*,⁴ drugi svoji razpravi, ki je posvečena vprašanju literarnozgodovinske periodizacije, saj se je že poprej lotil tega problema v študiji *Periodizacija slovenske romantike in Evropa*.⁵ Kos, ki se tako rekoč kot edini predstavnik literarne vede na Slovenskem izčrpneje in s širših vidikov ukvarja z metodološkimi in zgodovinskimi (tako nacionalnimi kot evropskimi) vidiki periodizacije, se namreč odločno zavzema za to, da literarnozgodovinsko obdobje ne bi trajalo le pet ali deset let, ampak da bi obsegalo vsaj dvajset let, ker bi se le tako izognili periodizacijskemu nesmislu, ki nastane zavoljo drobljenja literarnega dogajanja na čisto kratke časovne odseke.

Nikakršno naključje potemtakem ni, da je Kos, tako kot tudi nekateri drugi avtorji, odpravil zgodnji naturalizem kot samostojno obdobje in ga vključil v večjo zgodovinsko enoto. V svojem *Pregledu slovenskega slovstva*⁶ je to storil tako, da ga je pripojil starejšemu obdobju, ki ga imenuje *Med romantiko in realizmom*, medtem ko je kasnejši naturalizem slej ko prej priključen *Slovenski moderni*. Oba naturalizma sta se torej znašla razcepljena na dveh različnih bregovih, med njima pa teče periodizacijska črta ločnica, ki dokončno razdvaja obe stopnji slovenskega naturalizma.

3 Matjaž Kmecl: Shema književnozgodovinske periodiziranosti slovenskega slovstva. V: *Slovenski jezik, literatura in kultura*. Informativni zbornik, Ljubljana, 1974, str. 209.

4 Janko Kos: Slovenske literarne konstante. *Sodobnost* 22/1974 in 23/1975.

5 Janko Kos: Periodizacija slovenske romantike in Evropa. *Slavistična revija* 19/1971, str. 353–383.

6 Janko Kos: *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana, 1975.

Med avtorji obširnejših literarnozgodovinskih pregledov se jih je več odločilo za drugo, nasprotno možnost, se pravi, da zgodnji naturalizem devetdesetih let priključijo moderni. Za te pisce je značilno, da obdobje med leti 1892 (ali 1895 ali 1896) in 1918, imenovano moderna, preimenujejo, tako da preprosto in jedrnato oznako zamenjajo z daljšo, opisno: medtem ko se na primer Slodnjakovo novo ime glasi *Vdor novih slovstvenih struj in njihovi vplivi v liriki, epiki in dramatikih*,⁷ jo Zadavec imenuje *Nova romantika in mejni obliki realizma*.⁸ V to, na zunaj pomenljivo zaznamovano obdobje, kamor spada že od prej druga generacija naturalistov, je torej uvrščena še prva generacija, tako da združuje moderna sedaj obe naturalistični fazi slovenske literature.

Za tako rešitev se je nekaj let pred Slodnjakom in Zadavcem odločil tudi Joža Mahnič, ki je prepričan, da sta si obe skupini slovenskih naturalistov sledili neposredno ena za drugo.⁹ V svoji monografiji *Obdobje moderne* je o tem vprašanju zapisal tele vrstice: »[...] naturalizem in moderna sta pri nas zaradi precejšnje zakasnitve prvega praktično malone sočasna, vzporedna pojava, zlasti še, če oba rodova naturalistov (Govekar, Murnik, Kostanjevec; Kvedrova, Šorli, Kraigher, Pugelj) štejemo za celoto.«¹⁰ Mahnič, ki se je načelno opredelil za združitev obeh naturalizmov v obdobju moderne, ni uspelo, da bi svoje poglede dejansko uresničil, ker mu je to očitno branila uredniška zasnova Matičine zgodovine, saj je doba med letnicama 1895 in 1918 razdeljena na dva dela, ki ju obravnavata v dveh knjigah dva avtorja: Slodnjak v četrti knjigi obdobje, ki ga imenuje *Nova struja (1895–1900) in nadaljnje oblike realizma in naturalizma*,¹¹ Mahnič pa v peti moderno z njenimi tako imenovanimi sopotniki do leta 1918. V enotnem obdobju, to je v opisno preimenovani moderni, sta torej literarna dela pisateljev obeh faz slovenskega naturalizma obširneje opisala najprvo Slodnjak, ki je imel kot edini avtor svoje knjige seveda proste roke, in nato Zadavec, ki mu je to omogočila prožnejša uredniška politika oziroma ustrežnejša delitev dela v obsežni *Zgodovini slovenskega slovstva* mariborske založbe Obzorja.

7 Anton Slodnjak: *Nova struja (1895–1900) in nadaljnje oblike realizma in naturalizma*. V: *Zgodovina slovenskega slovstva* 4, Ljubljana, 1963.

8 Franc Zadavec: *Nova romantika in mejni obliki realizma*. V: *Zgodovina slovenskega slovstva* 5, Maribor; 1970, in v: Jože Pogačnik in Franc Zadavec, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Maribor 1970 (skrajšana izdaja).

9 Joža Mahnič: *Obdobje moderne*. V: *Zgodovina slovenskega slovstva* 5, Ljubljana, 1964, str. 292.

10 Prav tam, str. 18–19.

11 Glej opombo 7.

Periodizacija naturalizma pa ni samo slovenski problem, ampak vprašanje, ki dela preglavice tudi raziskovalcem drugih evropskih literatur. Naše posebno zanimanje velja najprvo razpravljanju v nemški oziroma avstrijski literaturi, že zavoljo tega, ker ima ta literatura za slovenski naturalizem vsaj v njegovi prvi fazi posebno dejavno in posredniško vlogo in ker je dogajanje v obeh literaturah z rahlimi časovnimi premiki podobno.

Pred nujno izbiro, ali pripojiti naturalistične avtorje starejšemu obdobju realizma ali jih vključiti v mlajšo »moderno«, kar pomeni toliko kot ugotoviti znani prelom s tradicijo 19. stoletja bodisi šele po zaključku naturalizma (prvi primer) ali kar na njegovem začetku (drugi primer), sta se v nemški literarni zgodovini izoblikovali dve skupini.

V novejšem času sodi med najbolj vnete raziskovalce, ki vztrajajo pri drugi rešitvi, se pravi, da nastopi nenaden, močan in odločen prelom s teorijo in prakso dotedanje literature že z naturalisti, brez dvoma Helmut Kreuzer.¹² V skladu s to svojo odločitvijo uvršča naturalizem v moderno, pravzaprav »moderno okoli 1900«, kakor hoče natančneje imenovati to obdobje, očitno ne brez naslonitve na spis o moderni, ki ga je objavil Fritz Martini v drugi izdaji pojmovnega priročnika *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*.¹³ Tukaj, pa vsaj še v zbirki naturalističnih manifestov, ki jih je objavil in opremil z opombami Erich Ruprecht,¹⁴ je tudi zapisan historiat tega pojma, ki seže od Eugena Wolffa, avtorja te substantivizirane besede, prek Hermanna Bahra do današnjih dni. Neprimerno bolj kot geneza te oznake v literaturi pa nas seveda zanima sedanja opredelitev in utemeljitev te »moderne okoli 1900«, za katero navaja Kreuzer tehtne razloge, ki govore v prid odločitvi, da lahko pojem moderna (okoli 1900) sprejmemo kot obdobjno oznako: (1) skovana je v novi dobi, (2) ustreza njeni predstavi o sami sebi, (3) je mednarodno uporabljiva in (4) ni omejena le na literarno umetnost.¹⁵ Potemtakem je legitimno in tako rekoč nujno in neogibno mesto naturalizma zagotovo ravno v moderni, ki brez njega konec koncev preprosto ne bi bila to, kar je, saj jo, natančno vzeto, konstituira prav nasprotje med dvema težnjama, med znanstveno in predmetno usmerjenim naturalizmom pa estetsko in oblikovno usmerjenim simbolizmom.

12 Helmut Kreuzer: Zur Periodisierung der »modernen« deutschen Literatur. V: *Veränderungen des Literaturbegriffs*, Göttingen, 1975, str. 41–63.

13 Fritz Martini: Modern, die Moderne. V: *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, 2. Band, Berlin, 1965.

14 *Literarische Manifeste des Naturalismus 1880–1892*. Herausgegeben von Erich Ruprecht, Stuttgart, 1962.

15 Kreuzer, o.c., str. 51–52.

Kot povedo razni podatki, vse tako kaže, da opisana periodizacija prevladuje v nemški literarni zgodovini, potem ko se je v literarni publicistiki že zgodaj zasedla s Hermannom Bahrom, ki je naturalizem opredelil kot prvo fazo moderne.

Tem dejstvom navkljub pa obstaja med raziskovalci nemške literature manjša skupina literarnih zgodovinarjev, ki imajo drugačne poglede na mesto, vlogo in pomen naturalizma, saj so se odločili prav za tisto rešitev, ki jo Kreuzer zelo ostro zavrača, če sodimo po dokončnosti njegove odločne izjave: »Nicht berechtigt sind die Versuche, den Naturalismus der Epoche des Bürgerlichen Realismus zuzuschlagen und aus der 'Moderne' hinauszukatapultieren.«¹⁶ Prav to pa store na primer Walter Jens, Helmut Motekat, pa Paul Kluckhohn, Herbert Lehnert in morda še kdo,¹⁷ saj opredeljujejo naturalizem ne kot del moderne, ampak kot poslednjo, sklepno stopnjo daljšega nepretrganega literarnega dogajanja, imenovanega realizem devetnajstega stoletja.

Ko razpravlja npr. Jens o revoluciji nemške proze, določi za njeno izhodišče znano Hofmannsthalovo fiktivno *Pismo lorda Chandosa*,¹⁸ tedaj dokument, ki da po doslednosti in pomenu daleč prekaša teze nemškega naturalizma. »Erst hier,« pravi Jens, »in Philip Chandos Brief an Francis Bacon, nicht in den 'Kritischen Waffengängen' der Gebrüder Hart oder in Conrads 'Gesellschaft', nicht in Bleibtreus 'Revolution der Literatur' oder den Programmen Conradis und Henckells bricht die Tradition des neunzehnten Jahrhunderts ab.«¹⁹

Podobno sodi o tem vprašanju, čeprav z nekoliko drugačnega stališča, Helmut Motekat, ki pojmuje nemške literarne šole in smeri od viharstva prek klasike, romantike in realizma do vključno naturalizma le kot različne poskuse, kako uresničiti tisto vodilno misel, ki pravi, da umetnost je oziroma bi morala biti posnemanje narave. Ker je prepričan, da obstaja splošna težnja naturalizma prav v stopnjevanem in bolj »naturnem« posnemanju nature, zavzeto zatrjuje, »dass der Naturalismus als Endphase und nicht

16 Kreuzer, o.c., str. 51. [»Poskusi, da bi naturalizem prišteli k obdobju meščanskega realizma in ga vrgli iz 'moderne', niso upravičeni.« – Ur. prev.]

17 Na prvo dvojico opozarja Günther Mahal (*Naturalismus*, München, 1975, str. 89), na drugo pa Helmut Kreuzer (o.c., str. 48).

18 Napisano leta 1900, objavljeno leta 1905.

19 Walter Jens: *Statt einer Literaturgeschichte*, Pfullingen, 1962, str. 109–110. [»Šele tukaj, v pismu Philipa Chandosa Francisu Baconu, ne pa v *Kritische Waffengänge* bratov Hart ali Conradovi *Die Gesellschaft*, ne v Bleibtreujevi *Revolution der Literatur* ali v Conradijevih in Henckellovih programih, se zgodi prelom s tradicijo devetnajstega stoletja.« – Ur. prev. in op.: *Kritische Waffengänge* in *Die Gesellschaft* sta literarni reviji nemškega naturalističnega gibanja.]

etwa als Neubeginn begriffen werden muss.«.²⁰ Nič presenetljivega torej, če se zdi Motekatu njegova teza, da je naturalizem končna faza dolgega in pomembnega obdobja nemške literature, prikladna tudi za nekatere evropske literature, celo za ves evropski naturalizem, saj se mu kažejo ne le poskusi v tako imenovanem sekundnem stilu, ampak tudi Ibsenova naturalistična drama in Zolajev eksperimentalni roman kot nasledek istega doslednega razvoja, ki traja od začetka realizma dalje.

Naj pripadajo enemu ali drugemu taboru, za nekatere izmed teh avtorjev je značilno, da teže po širši uporabnosti svojih odločitev, bodisi da imamo v mislih opredelitev moderne, kakršno nam predstavlja Kreuzer, ki se mu zdi prikladna za večino literatur Evrope in celo Amerike, seveda v nacionalno prilagojenih inačicah, bodisi da gre za Motekatovo ugotovitev, ki se ne omejuje le na nemško, ampak jo avtor brez pridržkov razširja na vso evropsko literaturo.

Tudi če so takšni poskusi, denimo, vseevropskega reševanja kakega periodizacijskega problema še tako potrebni, zbujejo utemeljene pomisleke spričo dejstva, da se ponujajo za isto sporno zadevo rešitve, ki imajo svoj izvor v skrajno različnih izhodiščih. V primeru naturalistične literature je kajpada v ospredju razpravljanja vprašanje, kakšen je značaj in kakšna je umetniška moč realizma, ki z njim naturalizem bodisi temeljito prelomi ali pa ga organsko nadaljuje. Pri tem moramo seveda izhajati iz ugotovitev literarne zgodovine, da se nemška realistična literatura bistveno razlikuje na primer od sočasne francoske.

Na ta očitna neskladja med obema literaturama opozarja tudi Jost Hermand kot soavtor sociološko zasnovane knjige o naturalizmu v literaturi in likovni umetnosti. Medtem ko se je v Franciji in seveda tudi v Angliji zavoljo politične integritete, močnega gospodarnega razvoja in razcveta kulture v velemestih že zgodaj pojavila literatura, ki se je spoprijemala z industrializacijo, družbenim preslojevanjem in socialnim vprašanjem, je to dogajanje v Nemčiji kasnilo zaradi dolgega obdobja restavracije in gospodarske zaostalosti. »Daher fehlt das, was Dickens für London und Balzac für die Pariser Gesellschaft geworden sind: Darsteller grossen Stils, denen die erzählerische Zusammenschau eines ganzen gesellschaftlichen Gefüges gelingt. Der deutsche Realismus [...] hat weder diese Aktualität noch diese Weltoffenheit.«²¹

20 Helmut Motekat: *Experiment und Tradition. Vom Wesen der Dichtung im 20. Jahrhundert*, Frankfurt, 1962, str. 25. [»... da moramo naturalizem pojmovati kot končno stopnjo in ne morda kot nov začetek.« – Ur. prev.]

21 Richard Hamann & Jost Hermand: *Naturalismus*, Berlin, 1959, str. 15. [»Zato manjka tega, kar sta storila Dickens za londonsko in Balzac za pariško družbo: interpretov velikega

Ni dvoma, v primeri z nemškim realizmom, ki teži po pomirjenju in olepšanju – ne imenuje se zaman »meščanski« ali »poetični« realizem – je francoski radikalnejši in s tem hkrati seveda bolj odprt proti naturalizmu.

Prav zategadelj niso redki primeri, ko literarni zgodovinarji realizem na Francoskem preprosto spojijo z naturalizmom v enotno gibanje oziroma obdobje, ki ga potem eni imenujejo realizem, drugi naturalizem, ali pa kar z obema oznakama hkrati: realizem in naturalizem.

Mednje sodi René Dumesnil, o katerem velja, da je med prvimi priskrbel francoskemu naturalizmu domovinsko pravico v literarni zgodovini. Svojo znano knjigo *Le Réalisme et le Naturalisme*,²² predelano inačico predvojne izdaje, je sicer razdelil na dva (skoraj enaka) dela, na realizem in naturalizem, vendar ustreza ta delitev le dvema, kot pravi, realističnima generacijama v dveh različnih zgodovinskih obdobjih: medtem ko ustvarja prva generacija realistov za drugega cesarstva (1850–1870), se delo druge realistične generacije (la seconde génération réaliste), to pa so kajpak naturalisti, razteza v letih 1871–1890.

Tudi Charles Beuchet je razdelil svojo *Histoire du Naturalisme français*, ki pa je seveda tudi zgodovina realizma in naturalizma, na dva dela, ali natančno vzeto, na dve knjigi. Misel, ki se je nanjo Beuchet oprl in iz katere izhaja, je namreč identičnost realizma in naturalizma, ali z njegovimi besedami: »le réalisme et le naturalisme ne sont qu'une seule chose«.²³ Zato je seveda lahko prvo knjigo naslovil *Le Naturalisme en marche*, drugo pa *Le Naturalisme triomphant*. Pisatelji, ki jih običajno imenujemo realiste, so potemtakem preimenovani v naturaliste, svoje mesto pa so tako dobili v prvi knjigi, ki se ukvarja s tisto fazo, ko je naturalizem šele na pohodu (tukaj najdemo na primer Balzaca, ki je postal »maître du naturalisme«), medtem ko je Zola seveda osrednja osebnost druge knjige, ki govori že o zmagovitem naturalizmu.

Literarni položaj v Evropi zadnjih dveh desetletij prejšnjega stoletja je, če prav premislimo, tako neenoten – in upoštevali smo samo dve, čeprav za našo literaturo zelo pomembni deželi – da po vsej verjetnosti ni moč govoriti o enotni periodizaciji evropskega naturalizma, pa naj bo klic po rešitvi v evropskem okviru še tako glasen in upravičen. Zato bo najbrž še najbližja resnici ugotovitev, da bosta v obstoječem periodizacijskem sistemu slej ko prej obstajala vsaj dva modela, prvi, katerega predstavnik za nemško

sloga, ki bi se jim posrečil pripovedni pregled celotnega družbenega ustroja. Nemški realizem ... ne premore niti te aktualnosti niti odprtosti v svet.« – Ur. prev.]

22 René Dumesnil: *Le Réalisme et le Naturalisme*, Paris, 1955.

23 Charles Beuchet: *Histoire du Naturalisme français* 1–2, Paris, 1949. [»Realizem in naturalizem sta eno in isto.« – Ur. prev.]

literaturo je Kreuzer (ne pa Motekat), in pa drugi, ki ga uporabljajo za svoj naturalizem tisti Francozi, katerim ta literatura ni neuspeh poskus obrobne pomena, kakor o tem podcenjevalno sodi večina francoskih literarnih zgodovin.

Kot je povsem očitno, se dileme, ki so značilne vsaj za nemško in francosko literaturo, najbrž pa tudi za mnoge druge, v veliki meri kažejo tudi na Slovenskem. Če so nekateri predstavniki slovenskega literarnega zgodovinopisja sprejeli rešitev, ki prepričljivo velja za literaturo na nemškem jezikovnem področju, govore zanjo torej dovolj tehtni razlogi. Kajti slovenski naturalizem ima v svojih začetkih, in ti so za periodizacijsko odločitev gotovo pomembni, ne le opazno skupinotvorno moč in izrazito programatičen značaj, ampak tudi opozicionalno obeležje zoper literaturo realizma, ki je, podobno kot nemški, v precejšnji meri prav tako mil in »poetičen«. Kljub seveda neutajljivim znakom, ki kažejo na kontinuiteto tega realizma, pa obstaja precejšnja upravičenost, da zgodnji slovenski naturalizem iz tega obdobja periodizacijsko izločimo in ga vključimo v moderno.

Prepričali smo se lahko, da je ta poseg ne samo že storjen, ampak hkrati tako rekoč tudi uveljavljen. Še vedno pa ostaja odprto vprašanje, ali je sploh mogoče ohraniti na Slovenskem celotnost in posebnost take formacije, ki se imenuje slovenski naturalizem, ko pa vemo, da je postal samo manj pomembna sestavina obdobja, ki ga obvladuje velika četverica slovenske literature s popolnoma drugačnimi idejno-estetskimi poudarki. Ali to pomeni, da smo naturalizem dokončno odpravili kot samostojno tvorbo, potem ko smo opravili še s tisto paradokсно periodo, ki se po nekaterih knjigah sicer pojavlja kot slovenski naturalizem, a v resnici zajema komaj nekaj let literarnega dogajanja, ne vključuje pa tako imenovanega zrelega naturalizma? Je dovolj, če se zavedamo, da je naturalizem pač ena izmed smeri moderne, ker »moderna pač ni slovstvena smer, ampak skupina ustvarjalcev, pri katerih se križajo različni tokovi«?²⁴

Resnica je pač ta, da se v tradicionalnem periodizacijskem ustroju, ki je uveljavljen tudi v slovenskem literarnem zgodovinopisju, ne more konstituirati obdobje, imenovano slovenski naturalizem, ker slovenski naturalisti, kot je znano, ne obvladujejo tako širokega razpona, ki bi po logiki tega sistema opravičeval namero, da se z njihovo formacijo poimenuje časovni odsek, ki bi zajel ne le Govekarja (*V krvi*, 1896), ampak tudi Kvedrovo in Kraigherja (*Njeno življenje, Kontrolor Škrobar – oboje* 1914).

Kaj je treba potemtakem ukreniti, da bi pa vendarle mogli govoriti o obdobju slovenskega naturalizma, ne da bi si s tem lastili pravico povzdigniti

24 Janko Kos: *Pregled slovenskega slovstva*, str. 218.

to literaturo nad morebiti uspešnejšo ali obsežnejšo literaturo drugačnih smeri oziroma obdobj? Kaj storiti, da bi se izognili temu, za kar se je odločil Juraj Martinović v svoji študiji o Kettejevem pesništvu, ko je stlačil slovenski naturalizem med leti 1896 in 1899 v borno triletje, ki ga povrhu imenuje še obdobje moderne in naturalizma, ker gre za »razdobje dozorevanja nove literarne generacije«,²⁵ medtem ko se pa leta 1900 prične izčiščeno novo obdobje, kajpak s Kettejevimi *Poezijami*, prvim celovitim delom, ki je »ustvarjeno na imanentnih principih poetike 'nove romantike'«. ²⁶

Kako torej konstituirati naturalistično obdobje, ne da bi se pri tem morali omejiti samo na drobceno periodo bučne afirmacije, pri drugačnih poskusih pa ne prizadeti drugih obdobj s tem, da bi jim samovoljno odvzeli nekaj let in jih s tem časovno neupravičeno utesnili? Želje, ki smo jih opisali, pa niso uresničljive brez temeljitejšega premisleka in ustreznega, se pravi predvsem natančnejšega in strožjega razlikovanja med pojmi, ki so pri periodizaciji v rabi.

Z vso resnostjo in včasih kar s precejšnjo ostrino so prav to zahtevo po razčiščevanju ponovno razglasili novembra 1971. leta v Budimpešti udeleženci mednarodnega znanstvenega shoda,²⁷ ki je razpravljal o metodoloških vprašanjih primerjalne književnosti. Na simpoziju je bila namreč ena izmed treh tem posvečena literarnozgodovinski periodizaciji pod naslovom »Literarni tokovi – literarne epohe«. Kljub temu, da je bila prav ta tema obdelana najobširneje, in sicer kar v štirinajstih prispevkih komparativistov iz Evrope in ZDA, je Claudio Guillén v sklepni diskusiji odkrito priznal tole: »[...] we are only beginning to reflect seriously, it seems to me, on these difficult issues.«²⁸ Tudi če ni prišlo do enotnih ali zavezujočih sklepov, je nekaj referatov vendarle takih, da nam ponujajo bistveno oporo pri reševanju vprašanja, ki nas posebej zaposluje.

Med najzanimivejšimi avtorji tega shoda je bila ameriška komparativistka Anna Balakian s svojimi predstavami o tem, kaj pomenijo pojmi epoha, perioda in tok.²⁹ Pomen njenega prispevka za nas je prav v tem, da natanko ločuje med pojmi doba, obdobje in tok: medtem ko imajo dobe (epohe) specifično zgodovinski pečat in so omejene z datumi, ki označujejo vojne, revolucije ali mednarodne pojave, imajo obdobja (periode) literarni značaj in so

25 Juraj Martinović: *Poezija Dragotina Ketteja*, Ljubljana, 1976, str. 228.

26 Prav tam, str. 232.

27 Prispevki s tega simpozija so objavljeni v madžarski reviji za primerjalno književnost *Neohelicon* 1/1973, št. 1–2.

28 Claudio Guillén: Courants et époques. Discussion. *Neohelicon* 1/1973, str. 310–311.

29 Anna Balakian: Époque, période, courant: Historicité et affinité dans l'histoire comparée des littératures. *Neohelicon* 1/1973, str. 194–200.

časovne enote znotraj take zgodovinske dobe. Za ta obdobja (periode) pa ni nujno, in to želimo posebej poudariti, da se zvrstijo zaporedoma, da si torej sledijo tako kot zgodovinske dobe (epohe) druga za drugo, ampak lahko obstajajo tudi vzporedno, se pravi sočasno. Prav z obdobji je potemtakem možno označiti hkratnost različnih literarnih šol oziroma formacij znotraj kake epohe. Značilnost takih obdobji je, pa naj gre za romantiko, naturalizem, ekspresionizem ipd., da so literarno ali umetniško enovita, omejena pa s kolektivno zavestjo in prostovoljno zavezanostjo določenim estetskim ali ideološkim vrednotam.

Poleg dobe in obdobja pa razloči avtorica še tretji temeljni pojem – tok, ki pa je natančno vzeto idejni tok (*courant d'idée*). Taki tokovi so, recimo, krščanstvo, marksizem, na področju proze veliki racionalistični tok, ki se razprostira od Descartesa do Comta, eksistencialistični tok, ki še traja, ipd. Medtem ko je obdobje omejeno, pa je tok gibljivejši in hkrati neodvisen od historičnih datumov, saj ga bolj opredeljujejo filozofski in znanstveni dogodki kot pa zgodovinski. Tok zato lahko obseže in prekorači več epoh, ali pa se kmalu izjalovi in ospe. Glede na obdobja, ki opredeljujejo samo literaturo, se tokovi zrcalijo ne le v literaturi, ampak tudi v drugih umetnostih in še v filozofiji.

Seveda nam noben izmed teh pojmov ni neznan, čeprav je res, da jih največkrat uporabljamo v pomenu, ki je drugačen od opisanih. Predvsem ne ločujemo med oznakama doba in obdobje, kar pa zadeva tok, ga rabimo, kot toliko drugih izrazov, nedopustno kot sinonim za šolo, smer in gibanje. Slednjemu pojmu pa se tudi Balakianova ni mogla izogniti, saj ga uporablja spričo zasidranosti v literarni zgodovini ob pojmu perioda, vendar meni, da izraz sam ne vključuje historičnosti literarnega dogodka, zato se ji zdi primernejša Remakova besedna zveza *period movement*, kar bi lahko prevedli z obdobjnim gibanjem. Ne samo ameriška avtorica, tudi drugi udeleženci budimpeštanskega simpozija pa so bili mnenja, da beseda gibanje zaradi svoje sociološke podstatni ni najprimernejši literarnozgodovinski pojem. Znanstvenica, ki domneva, da je gibanje nekaj razsežnejšega od obdobja in da je bolj ideološka kot estetska oznaka, se za ta pojem ne navdušuje.

Periodizacijski sistem, kakršnega predlaga Anna Balakian, ni niti popolnoma izviren niti popolnoma nov in verjetno za vso slovensko literaturo ne čisto uresničljiv; pač pa je domišljeno dosleden in dokaj prožen, da ponovno ne omenjamo izčiščenega in razjasnjenega izrazja. Kar pa nas pri tem predlogu posebej zanima, je avtoričina opredelitev obdobja, iz katere črpamo spodbudo za bolj samozavestno konstituiranje tako imenovanih obdobji. Seveda je tudi doslej slovenska literarna zgodovina opredeljevala manjše literarne formacije, vendar je to vselej storila v okviru in pod

pokroviteljstvom tiste literature, ki je bila umetniško ali po obsegu najmočnejša in ki je prevladovala v določenem časovnem odseku. Gre tedaj preprosto za to, da dobiva načelo sočasnosti večji poudarek in tudi večjo avtonomijo, tako da kaka literarna formacija ne postane samo smer v kakem obdobju, ampak da jo z metodološko upravičenostjo konstituiramo kot obdobje in ga tako tudi poimenujemo. Se pravi, da se pri omejitvi take periode ni treba ozirati na prejšnje in kasnejše obdobje, ampak da zarisujemo meje kolikor toliko natančno glede na empirično gradivo. Če torej zapišemo, da obstaja obdobje slovenskega naturalizma, nam ga ni treba skržiti na ozek časovni odsek med realizmom in novo romantiko, kjer lahko postane, kot smo videli, plen enega ali drugega večjega obdobja, ampak ga lahko po preudarku omejimo na resnični čas trajanja, recimo, med letnicama 1895 in 1918, ne glede na to, da hkrati seveda obstaja vsaj še eno obdobje, ki je v mnogočem izrazitejše, zanimivejše in tudi pomembnejše od obdobja naturalizma.

To, za kar se potegujemo, opirajoč se na predloge Anne Balakian, bi lahko imenovali načelno enakost za vse literarne formacije, pa naj gre za količinsko in pomensko tako različni obdobji, kot sta na primer dolgo obdobje baroka ali kratko obdobje konstruktivizma. Tako pojmovanje nam omogoča dosledneje upoštevati posebnosti obdobji, pa tudi njihovo morebitno delno ali celotno vzporednost. Za tako spremenjeno razumevanje obdobji pa je najbrž potreben temeljit zasuk periodizacijske optike, saj bi popolno upoštevanje novih predlogov verjetno lahko omajalo sedanjo periodizacijsko konstrukcijo literarne zgodovine.

Da pa to ni popolnoma nujno, nam dokazuje kronološki pregled, ki sta ga za nemško literaturo sestavila Herbert in Elisabeth Frenzel.³⁰ Pisca sta namreč očitno izhajala iz odločitve, da obdobji ne pojmujeta vselej kot zaporedno nanizane, časovno točno razmejene enote, ki si tesno sledijo, ne da bi se kdaj prekrivale, ampak jih razmejujeta prosteje, tako da je pogosto eno desetletje, v starejši literaturi pa celo več desetletij prekritih z dvema različnima obdobjema. Frenzlova sta na primer naturalizem, ki traja od 1880 do 1900, uvrstila med realizmom (1850–1890) in obdobjem tako imenovanih protinaturalističnih tokov (1890–1920), se pravi, da se to naturalistično obdobje ujema v prvi polovici z realizmom, v drugi pa z obdobjem, ko se že oglašajo močni sunki zoper njega. Čeprav ponujata oris, ki ima izrečno kronološki značaj in je potemtakem nasičen z letnicami nemške literature, se ne skušata izogniti podvajanju obdobji. Njuno početje, ki sicer ni povsem dosledno in tudi ne seže v manjše periode, pa je možno samo zategadelj,

30 Herbert A. Frenzel & Elisabeth Frenzel: *Daten deutscher Dichtung. Chronologischer Abriss der deutschen Literaturgeschichte*, 1–2, München, ⁵1969.

ker literarna obdobja niso koncipirana kot enote zaporedno pojmovanega kronometriškega časa. Nemški avtorski par je torej v bistvu, čeprav bolj plaho, natanko tistega mnenja, ki ga je v Budimpešti v omenjeni diskusiji C. Guillén – podobno kot že prej René Wellek v *Teoriji literature* – formuliral takole: »It is erroneous to visualize periods like a sequence of blocks.«³¹

Naš predlog, ki obdobjaj kajpada ne ponazarja z negibno razvrščenim nizom kladastih gmot, ampak jih primerja kvečjemu z večbarvnim trakom, na katerem se posamezne proge (če že vztrajamo pri tej primeri) ne razlikujejo le po barvi, ampak tudi po širini in dolžini, je literarni skušnji gotovo pravičnejši od tradicionalne periodizacije. Poudariti pa moramo, in glede tega ne sme biti najrahljšega dvoma, da obdobja po tej naši opredelitvi nikakor niso postala nedoločne in brezmejno raztegljive, ampak nasprotno, ostala so končne, zgodovinsko utemeljene in dokazljive enote. Ali je po tem zagotovilu še sploh treba izpisati misel, da naturalizma ne razumemo kot večnosten umetniški princip ali posebno estetsko kategorijo ali brezčasen tipološki pojem? Da se potemtakem ne pridružujemo tistim naziranjem, ki so jih nekateri francoski pisatelji in znanstveniki razglašali v anketi, objavljeni v prvem letniku nove periodične publikacije *Les Cahiers naturalistes*: na vprašanje, kaj menijo leta 1955 o sodobnem naturalizmu, je npr. Jean-Louis Bory odgovoril, da bo naturalistični roman trajal tako dolgo kot roman sam,³² medtem ko je Dominique Rolin menila, da bo pravi naturalizem vedno obstajal in vedno živel.³³

31 René Wellek & Austin Warren: *Theory of Literature*, London, 1973, str. 265–266: »If the unity of any period were absolute, the periods would lie next to each other like *blocks of stone*, without continuity of development.« (V knjigi besede niso poudarjene).

32 Situation actuelle du naturalisme. (Anketo sta vodila Philippe Carlier in Pierre Cogy.) *Les Cahiers naturalistes*, 1955, str. 136.

33 Prav tam, str. 186.